

**STRATEGIA, NIEZAMIERZONY PROCES
CZY PRZYPADEK?
WERYFIKACJA HIPOTEZ BADAWCZYCH
W ZAKRESIE ZMIANY ŚCIEŻEK ROZWOJU
I WYRWANIA SIĘ REGIONU
Z ZALEŻNOŚCI OD ŚCIEŻKI**

(Korneliusz Pylak)

Abstract: Strategy, Unintended Process or Coincidence? Verification of the Research Hypotheses Regarding the Change of Development Paths and the Break of the Region out from Path Dependency. The aim of the paper is to elaborate hypotheses concerning path development of regions and breaking out of existing paths, with emphasis on less developed regions. The findings show that changing the development paths may be caused mainly by evolutionary process and shocks play rather substitutional role in this phenomenon. Also, the higher a region is exposed and affected by an event, the more short-term adaptation abilities it has. Findings are unambiguous when we wanted to confirm whether path dependence leads to specialisation of the economy and whether over-specialisation dampens innovativeness since innovations in most industries are related to locations with diverse urban base. However, findings are clear about breaking out of path dependency by less developed regions. We identify examples of less developed regions that changed their development paths despite the dependence on several declining industries. This has been achieved through the appropriate policy pursued by the regional authorities, the very good preparation and education of human capital. Thus, good regional strategy, including innovation strategy could be the leading point in breaking out of path dependency for less developed regions.

Keywords: Adaptation, innovation process models, less-developed regions, path dependency, regional development path, regional strategy.

Wstęp

Zależność od ścieżki była od początku postrzegana jako zjawisko negatywne [Arthur 1989; David 1985, 2007]. Choć z biegiem czasu to postrzeganie zmieniało się w kierunku dychotomii [Asheim *et al.* 2011], to jednak w przypadku regionów słabo rozwiniętych należy uznać zależność od ścieżki (o słabym potencjale wzrostowym) za zjawisko negatywne. Dodatkowo, pierwsze badania wskazują, że to zablokowanie jest silniejsze niż w przypadku regionów lepiej rozwiniętych i rzadko udaje się słabym regionom zmienić ścieżkę rozwoju na lepszą [Pylak 2015]. Dlatego celem

naszych badań było przeanalizowanie ścieżek rozwoju różnych słabo rozwiniętych regionów w Europie, które doświadczyły znacznego wzrostu gospodarczego przez zmianę modelu procesów innowacyjnych, którą można wiązać ze zmianą ścieżki rozwoju.

Celem opracowania było wypracowanie hipotez badawczych opartych na dogłębnej analizie literatury przedmiotu, a następnie ich weryfikacja. Hipotezy badawcze podzielono na dwie grupy. Pierwszą grupą są hipotezy określające funkcjonowanie wszystkich regionów, w tym regionów słabo rozwiniętych. Druga grupa to hipotezy związane wyłącznie z zależnością od ścieżki regionów słabo rozwiniętych, wynikające z ich sposobu funkcjonowania i potencjału.

Praca składa się z następujących części: w kolejnym punkcie przedstawiono metodykę badań, a w następnym – postawiono hipotezy badawcze na bazie analizy literatury. W dalszej części przeprowadzono weryfikację hipotez badawczych. Na końcu podsumowano badania i przedstawiono wnioski.

1. Metodyka badań empirycznych

Przedstawione powyżej hipotezy wymagają kompleksowego zestawu metod, technik i narzędzi do ich weryfikacji. W pierwszej kolejności wykorzystano metodę analizy i krytyki piśmiennictwa do wykazania oryginalności wybranego problemu badawczego oraz celowości postawienia hipotez badawczych. Zastosowanie tej metody pozwoliło zweryfikować obecny stan wiedzy i postawić hipotezy badawcze. Jednak metoda ta została wykorzystana również na dalszym etapie prac empirycznych, do pogłębiania wniosków cząstkowych i ich weryfikacji w literaturze przedmiotu.

Kolejną metodą badawczą była metoda badania dokumentów polegająca na analizie studiów przypadku (w ramach których wykorzystano metodę monograficzną), zrealizowanych w ramach niniejszego projektu badawczego. Ostatnią metodą badawczą zastosowaną w badaniu była metoda heurystyczna, a ramach niej technika panelu ekspertów i badania delfickiego. Technikę panelu ekspertów wykorzystano do wypracowania hipotez badawczych. Natomiast dzięki technice badania delfickiego zebrano w sposób usystematyzowany wiedzę od grupy ekspertów za pomocą serii kwestionariuszy połączonych z kontrolnym zbieraniem opinii zwrotnych. Kwestionariusze były dwukrotnie przedstawiane w formie anonimowej poszczególnym ekspertom przez pocztę elektroniczną, a następnie uzyskane odpowiedzi były wzajemnie konfrontowane z zachowaniem anonimowości – dzięki czemu wypracowano w miarę spójne stanowisko. Do badania zaproszono 25 ekspertów z Polski i Europy, reprezentujących środowisko naukowe zajmujące się rozwojem regionalnym. Ostatecznie w przypadku badania delfickiego przebadano 10 przedstawicieli nauki, w tym 5 z Polski i 5 z zagranicy (z Włoch, Bułgarii, Chorwacji, Hiszpanii i Holandii).

2. Hipotezy badawcze

Regiony mogą zmienić swoje ścieżki rozwoju zarówno przez wstrząsy, jak i przez procesy ewolucyjne [Pendall *et al.* 2010]. W przypadku wstrząsów trudność sprawia wyłonienie jednego, początkowego wydarzenia, które zapoczątkowało zmiany. Trudno jest nawet określić, kiedy nastąpiła zmiana, czy zakończyła się stworzeniem zupełnie nowej ścieżki [Martin, Sunley 2006], odnowieniem jej [Boschma, Frenken 2011], czy tylko wzmocnieniem [Hassink 2010]. Dodatkowo, ścieżki w poszczególnych branżach mogą posiadać własną dynamikę wzrostu i zmian, co utrudnia analizę. Poszczególne wstrząsy czy wydarzenia mogą też wpisywać się w ewolucyjny proces zmian, co również powoduje trudności w analizie tzn. trudności w ustaleniu, czy dane wydarzenie jest jednym z elementów procesu ewolucyjnego, czy jest na tyle duże, żeby samodzielnie zmienić ścieżkę rozwoju. Dlatego nadal aktualna pozostaje hipoteza:

H1. Zmiana ścieżki rozwoju może nastąpić skokowo przez jeden lub kilka znaczących wstrząsów gospodarczych (np. kryzys lub budowa dużej fabryki) lub ewolucyjnie przez wiele małych wstrząsów/wydarzeń, które dzięki zjawisku histerezy ekonomicznej, zmieniają za każdym razem (ale w niewielkim stopniu) funkcjonowanie organizacji w regionie.

Założono, że zmiana ścieżki rozwoju może się odbyć przez zmianę modelu procesu innowacji, bowiem to innowacje (o zasięgu co najmniej regionalnym) stanowią podstawę tworzenia i rozwoju nowych branż, stanowiących podstawę oderwania się od obecnej ścieżki. Zmiana modelu innowacji może się odbywać dzięki zaistnieniu jednego, dużego wydarzenia (np. zlokalizowania przedsiębiorstwa z nowej branży) lub dzięki wielu niewielkich wydarzeń układających się w ciąg przyczynowo-skutkowy.

Celem analizy będzie zatem znalezienie takich wydarzeń, które samodzielnie można uznać za wystarczające do zmiany ścieżki rozwoju. Należy też pamiętać, że zmiana ścieżki na skutek wydarzenia lub procesu ewolucyjnego nie jest nieunikniona. Przeciwdziała jej bezwładność gospodarki regionu spowodowana powstającym mechanizmem blokującym region na ścieżce. Przyczyny powstawania i rozwoju samonapędzającego się mechanizmu są znane. David [1985, 1988, 1992, 1994] wskazuje przede wszystkim na pobudki finansowe przedsiębiorców – korzyści skali pojawiające się w wyniku spadku poziomu kosztów marginalnych jednostki produkowanego dobra. Przedsiębiorcy chcą produkować więcej dóbr, do których mogą zastosować tę samą lub podobną technologię, oszczędzając m.in. koszty tworzenia nowych technologii i produktów, przestawiania i dostosowywania procesu produkcyjnego, a także promocji nowych produktów. To zjawisko powoduje zwiększenie poziomu powiązań technologicznych przedsiębiorców i niechęć do zmiany technologii na inne, wymagające poniesienia znacznych nakładów i wzięcia na siebie większego niż zwykle

ryzyka niepowodzenia [Arthur 1989; Martin 2011]. W ten sposób region zamyka się w utartych schematach postępowania, ukształtowanych przez dotychczasowe decyzje i obecne w regionie zasoby [Martin 2011; Martin, Simmie 2008]. To przede wszystkim obecne od zawsze zasoby naturalne regionu tworzą jego charakter i pierwotny profil gospodarki, np. rolnictwo, złoża, surowce, port morski, szlak handlowy itp. Profil ten może się zmienić na skutek różnych decyzji, w tym decyzji inwestorów zewnętrznych, a także wydarzeń o skali regionalnej, krajowej i globalnej (np. kryzysów ekonomicznych) i wówczas mówimy o zmianie ścieżki rozwoju lub wyrwaniu się z zależności od ścieżki.

Samonapędzający się mechanizm opiera się na zjawisku rosnących korzyści (*increasing returns*) [Arthur 1988, 1994] i powoduje coraz większe uzależnienie od ścieżki. Uzależnienie to oznacza homogeniczność i upodabnianie się zasobów i procesów zachodzących w gospodarce. Zatem w momencie wystąpienia zdarzenia (w tym przypadku negatywnego) potencjał adaptacyjny uzależnionego regionu nie pozwoli mu zmienić ścieżki rozwoju, co doprowadzi jedynie do odbudowy zasobów i procesów w krótkim okresie [Grabher 1993]. Wynika to z dziedzictwa przemysłowego, technologicznego, zasobów, wiedzy, umiejętności i postaw [Martin 2012], które taki region posiada. Ma to swoje dobre strony, ponieważ uzależnionemu regionowi łatwiej będzie wrócić do stanu sprzed wstrząsu, posiadając odpowiednio przygotowane i wyspecjalizowane zasoby ludzkie i materialne, które po odnowieniu popytu mogą od razu ponownie się rozwijać. Dlatego można postawić hipotezę:

H2. Im większa jest zależność danego regionu od dotychczasowej ścieżki rozwoju, tym łatwiej jest mu wrócić po wstrząsie do stanu początkowego.

W tekście K. Pylaka pt. *Uwarunkowania zmian ścieżek rozwoju słabo rozwiniętych regionów w świetle teorii rozwoju regionalnego* zostało powiedziane, że region uzależniony od ścieżki, to region specjalizujący się w pewnych branżach. Oznacza to, że staje się on bardziej wrażliwy na szoki (wpływ szoku na gospodarkę jest większy niż w innych regionach), chociaż prawdopodobieństwo oddziaływania danego szoku na wybrane branże (jeżeli nie jest to kryzys globalny) jest mniejsze. Zatem, wstrząs trafiający na uzależniony region będzie miał większy wpływ na jego gospodarkę niż w innych regionach. Czy zatem taki region będzie miał większą szansę na zmianę ścieżki rozwoju? Wówczas bezwładność dotychczasowej ścieżki mogłaby się znacznie zmniejszyć z powodu malejących dochodów, zwiększając jednocześnie skłonność do zmian [Dobusch, Kapeller 2013]. Jednak tak najprawdopodobniej się nie stanie, bowiem im bardziej ścieżka zaczyna szkodzić regionowi, tym bardziej zaczyna on szukać właściwej reakcji. Potwierdzili ten wniosek Simmie i Martin [2010], ale nadal istnieje wątpliwość, czy region zacznie tworzyć nową ścieżkę, czy po prostu odbuduje istniejącą, albo pozostanie w stagnacji, nie widząc szans na poprawę. Dlatego dylemat między adaptacją i adaptacyjnością pozostaje nadal nierozstrzygnięty [Boschma 2015]. Można zatem postawić następującą hipotezę:

H3. Im wpływ wstrząsu na gospodarkę jest większy, tym region silniej będzie się bronił.

Jak wskazano w teście K. Pylaka pt. *Uwarunkowania zmian ścieżek rozwoju słabo rozwiniętych regionów w świetle teorii rozwoju regionalnego*, zależność od ścieżki tworzy się dzięki samonapędzającemu się mechanizmowi, który blokuje w coraz większym stopniu region na istniejącej ścieżce. Blokowanie odbywa się m.in. przez pogłębiającą się specjalizację gospodarki [Sydow *et al.* 2009]. Proces specjalizacji w grupach regionów o różnych charakterystykach został potwierdzony empirycznie w latach 1995-2011 [Pylak 2015]. Specjalizacja następuje w wyniku występowania efektów skali u pojedynczych przedsiębiorców, a w gospodarce – efektów lokalizacyjnych, które jako pierwszy opisał Marshall [1890]. Specjalizacja w skali mikro, jak i makro będzie zatem wynikać z jednej strony z rosnącego pokrewieństwa technologii, wspólnych źródeł wiedzy i bogactwa zasobów. Z drugiej strony można wskazać zaś na wysokie koszty inwestycji w technologie, wysokie ryzyko i koszty zmian technologii, a także wysoko wyspecjalizowane i profesjonalne kadry, których przekwalifikowanie byłoby niezwykle kosztowne i trudne [David 1985, 1988, 1992, 1994; Martin 2011]. Początkowa specjalizacja musi wynikać z uwarunkowań naturalnych (charakterystyki danego regionu), ale może być też wynikiem decyzji inwestorów zewnętrznych o lokalizacji działalności gospodarczej w danym regionie. Jednak w dalszej perspektywie należy założyć istnienie procesu, w ramach którego przedsiębiorcy z branż nie wchodzących do głównego nurtu specjalizacji albo przedsiębiorcy spoza regionu, widzą większe korzyści ze zmiany profilu firmy na zgodny ze specjalizacją lub też z przeniesienia działalności do regionu specjalizującego się w ich branży. Dlatego można postawić hipotezę:

H4. Im większe uzależnienie od ścieżki (np. przez obecność specyficznych zasobów lub dużych firm/klastrów w regionie) tym wyższa specjalizacja regionu w kilku kluczowych branżach.

Należy podkreślić, że generalnie specjalizacja regionu nie jest zjawiskiem negatywnym, może dotyczyć bowiem regionów rozwiniętych, czy też branż wysokich technologii i usług opartych na wiedzy. Sytuacja ta może być postrzegana jako pozytywne zablokowanie regionu na ścieżce, w którym zależność od ścieżki jest zgodna z kierunkiem wzrostu, a wzmacniane są gałęzie przemysłu, które najbardziej pozytywnie wpływają na poziom produktywności i dochodów [Pylak, Majerek 2014]. Należy jednak pamiętać, że zależność od ścieżki wpływa niekorzystnie na ludzkie zachowania, prowadząc przede wszystkim do intensyfikacji zachowań naśladowczych [Martin 2011] i efektu leminga [Grabher 1993], a także rutyny w działaniu przedsiębiorców i przyzwyczajeniu klientów do istniejących produktów [David 1985, 1988, 1992, 1994; Martin, 2011; Sydow *et al.* 2009]. Ogólnie rzecz biorąc, Martin [2010] sugeruje, że w późniejszych etapach pewne negatywne procesy blokowania zaczynają dominować nad pozytywnymi procesami i branże zaczynają tracić konku-

rencyjność i udział w rynku. Jako jedną z przyczyn Martin i Sunley [2003] wskazują na pojęcie nadmiernej specjalizacji, która tłumi innowacyjność, ponieważ innowacje w większości branż są związane z lokalizacjami o zróżnicowanych efektach urbanizacyjnych. Z kolei Sydow, et al. [2009] wskazuje, że w późniejszych etapach zależności od ścieżki, instytucje stają się mniej elastyczne, a ich funkcjonowanie sztywnieje, przez co instytucje stają się coraz bardziej nieefektywne. Dlatego można postawić następującą hipotezę dotyczącą zarówno słabo, jak i wysoko rozwiniętych regionów:

H5. Nadmierna specjalizacja tłumi innowacyjność, ponieważ innowacje w większości branż są związane z lokalizacjami o zróżnicowanych efektach urbanizacyjnych (różnorodności działalności gospodarczej) i przez to region i jego instytucje w długiej perspektywie stają się mniej efektywne, kreatywne i elastyczne).

Z pewnością wyspecjalizowane gospodarki są bardziej wrażliwe na wstrząsy, a skutki szoków mogą być bardziej dla nich dotkliwe [Dissart 2003]. Może to być zatem mocniejszy impuls do korekty dotychczasowej ścieżki rozwoju. W przypadku regionów słabiej rozwiniętych mają one mniej możliwości, aby zmienić ścieżkę rozwoju, a jednocześnie pozostają one negatywnie zablokowane [Pylak 2015]. Prawdopodobnie istnieją inne przyczyny tej sytuacji. Mogą one być mniej zależne od swoich ścieżek z powodu większej różnorodności branż, mniejszych nakładów inwestycyjnych potrzebnych do stworzenia firmy, mniej intensywnych prac badawczo-rozwojowych, które koncentrują się głównie na zakupie technologii w postaci gotowych produktów i urządzeń itp. Jednocześnie takie regiony mogą być w mniejszym stopniu doświadczane przez różne zdarzenia (mogą być bardziej odizolowane) i mają mniejszą zdolność do reagowania na nie. Można zatem postawić następującą hipotezę:

H6. Regiony słabo rozwinięte rzadko zmieniają swoje ścieżki rozwoju nie tylko z powodu silnego uzależnienia od ścieżki (np. od rolnictwa, leśnictwa, wody), ale głównie z powodu swojego odizolowania fizycznego i gospodarczego (mniejszej podatności na wstrząsy) i związanego z tym braku motywacji z zewnątrz, a także niższych zdolności adaptacyjnych do zmiany (braku zasobów i kompetencji, w szczególności środków finansowych, wiedzy, umiejętności i postaw).

3. Weryfikacja hipotez badawczych

Przeprowadzone badania wykazały, że generalnie zmiana ścieżki rozwoju może nastąpić ewolucyjnie przez wiele małych wstrząsów, natomiast rozwój skokowy poprzez jeden lub kilka istotnych wstrząsów gospodarczych (np. kryzys lub budowa dużej fabryki) raczej wspomaga proces ewolucyjny niż występuje samodzielnie, co generalnie potwierdza hipotezę H1. Niemniej jednak studia przypadków przeprowadzone w ramach badania nie wykazały, aby regiony słabo rozwinięte objęte

badaniem zmieniły ścieżkę przez wstrząs. Z drugiej strony jednak, wejście do UE i uzyskanie pomocy strukturalnej przyczyniło się do przyspieszenia rozwoju i tym samym w jakimś stopniu musiało zaważyć na zmianie ścieżki rozwoju.

Brak wyraźnych wstrząsów w rozwoju regionów objętych badaniem nie pozwolił na weryfikację hipotezy H2, mówiącej o tym, że im większa jest zależność danego regionu od dotychczasowej ścieżki rozwoju, tym łatwiej jest mu wrócić po wstrząsie do stanu początkowego. Doświadczenie pokazuje, że nawet bardzo zależne regiony od kilku branż, jak Region Nord – Pas-de-Calais, Friuli Venezia Giulia, Walia czy województwo pomorskie potrafiły przeprowadzić skuteczną restrukturyzację swoich gospodarek, ale odbyło się to w zaplanowanym procesie ewolucyjnym, poprzedzonym inwestycjom w kapitał ludzki.

Zdecydowanie zatem można potwierdzić proporcjonalność reakcji na kryzys do siły tego kryzysu. Taką reakcją są bowiem zaplanowane procesy restrukturyzacyjne. Wymagają one współdziałania wielu podmiotów publicznych i prywatnych w celu wypracowania odpowiednich środków i działań. Przykład Singapuru (który wskazano w ramach badania delfickiego) w walce z kryzysem czy SARS jest w tym miejscu również bardzo trafny. Potwierdza on hipotezę H3 mówiącą, że im wpływ wstrząsu na gospodarkę jest większy, tym region silniej będzie się bronił. Jest to jednak odosobniony przypadek, jako że wstrząsy nie zostały w wielu regionach zaobserwowane. Dochodzą do tego dychotomiczne efekty kryzysów w kluczowych branżach – przykład pomorskiego, które potrafiło skutecznie zrestrukturyzować gospodarkę po kryzysie w branży stoczniowej i zachodniopomorskiego (wskazywanego jako przykład negatywny podczas badania delfickiego), które mimo bliskości Berlina, przez długi czas borykało się z problemami wynikającymi z prób ratowania przemysłu stoczniowego i niechęci do jego restrukturyzacji. Można zatem powiedzieć, że przykład tego ostatniego regionu jest przykładem trudności w oderwaniu się od przyjętej wiele dziesięcioleci temu ścieżki rozwoju. Wyniki są zatem niejednoznaczne również w kontekście hipotezy H4. Brakuje też dowodów niezbędnych do weryfikacji hipotezy H5, bowiem w żadnym w analizowanych regionów nie wykazano nadmiernej specjalizacji. To znaczy występowała ona wcześniej (np. zależność od przemysłu stoczniowego, wydobywczego), ale regionom udawało się stworzyć nowe branże charakteryzujące się wiedzochłonnością (szczególnie w obrębie branż usługowych).

Kluczowa dla realizacji celów opracowania jest hipoteza H6, mówiąca o tym, że regiony słabo rozwinięte rzadko zmieniają swoje ścieżki rozwoju nie tylko z powodu silnego uzależnienia od ścieżki (np. od rolnictwa, leśnictwa, wody), ale głównie z powodu swojego odizolowania fizycznego i gospodarczego (mniejszej podatności na wstrząsy) i związanego z tym braku motywacji z zewnątrz, a także niższych zdolności adaptacyjnych do zmiany (braku zasobów i kompetencji, w szczególności środków finansowych, wiedzy, umiejętności i postaw). Można powiedzieć, że przeprowadzone badania udowodniły hipotezę przeciwną. Wskazano na przykłady regionów słabo rozwiniętych, które zmieniły ścieżkę rozwoju mimo uzależnienia od kilku schyłkowych

branż. Udało się to dzięki odpowiedniej polityce prowadzonej przez władze regionalne, bardzo dobremu przygotowaniu i wykształceniu kapitału ludzkiego. Kluczem do sukcesu okazało się też centrum regionu (obszar metropolitalny) stanowiący zaplecze dla rozwoju przedsiębiorczości i innowacyjności na bazie nowych branż (z reguły usługowych), a także stanowiące popyt na produkowane dobra i usługi. Jednocześnie główne miasto w regionie musi stanowić pomost między rozwijającą się nową ścieżką a światem globalnym – musi zapewniać dostępność fizyczną i wirtualną dla całego regionu. Bardzo często wskazywano również na wejście do UE i uruchomienie środków unijnych, które katalizowały zmiany ścieżek rozwojowych w regionach słabo rozwiniętych, a także inne wydarzenia o charakterze międzynarodowym.

Przykładem kraju, który w najbardziej spektakularny sposób zmienił ścieżkę rozwoju w sposób ewolucyjny jest Singapur, wskazywany przez uczestników badania delfickiego. Ta niewielka wyspa w swojej krótkiej historii stała się dynamicznie rozwijającym się krajem i przeskoczyła z Trzeciego Świata do czołówki światowej gospodarki. Przewyciężyła trudności związane z położeniem i zasobami naturalnymi, przyjmując wolną politykę handlową i inwestycyjną, a także wykorzystując globalne i regionalne połączenia morskie i lotnicze [Chia 2015]. Po uzyskaniu niepodległości w 1965 r., rząd wykorzystał mechanizmy rynkowe i państwową interwencję do stabilizacji niewielkiej gospodarki. W początkowej fazie rozwoju głównym czynnikiem wzrostu była otwartość gospodarki i stworzenie centrum przeładunkowego, do którego przywożono towary w celach importowych i eksportowych, a także w celu gromadzenia i dystrybucji, wykorzystując optymalną lokalizację geograficzną wyspy [Tan, Yu-Hung 2016]. Polityka gospodarcza była innowacyjna i skuteczna w pierwszych dwóch lub trzech dekadach niepodległości, w szczególności z jednoczesnym zapewnieniem zarówno szybkiego wzrostu gospodarczego, jak i poprawy dobrobytu społecznego [Lim 2015]. W kolejnych dekadach gospodarka zmieniła charakter z produkcyjnej na usługową, stając się jednym z ważniejszych centrów usługowych w tej części globu. Centrum handlowe ewoluowało dzięki przyciąganiu bezpośrednich inwestycji zagranicznych i branż opartych na eksporcie, zapewniając tym samym zatrudnienie mieszkańcom. Jednocześnie działalności pracochłonne ustępowały branżom kapitałochłonnym o wyższej wartości dodanej, dzięki czemu miejsca pracy ewoluowały w kierunku bardziej wymagających, złożonych miejsc pracy, wymagających wykwalifikowanej siły roboczej [Tan, Yu-Hung 2016]. Przywódcy tego kraju zrozumieli, że niemal jedynymi zasobami, które posiadają, są zasoby ludzkie oraz atrakcyjna geograficznie lokalizacja. Dlatego inwestowali w ludzi oraz w handel, rozwijając port morski oraz połączenia lotnicze. Singapur jest uznawany za wyjątkowy przypadek portu przeładunkowego, który odniósł światowy sukces w przyciąganiu działalności logistycznej i rozwijaniu kluczowego globalnego centrum logistycznego od podstaw [Akhavan 2017]. Jednak, w ciągu ostatnich dziesięcioleci wzrost gospodarczy i dobrobyt społeczny zaczął się różnicować dla różnych grup społecznych. Dlatego dalszy rozwój gospodarczy wymaga dalszego wzrostu PKB, większej pro-

duktywności, względnego przesunięcia produkcji z przemysłu do usług i od globalnej do regionalnej orientacji na rynku, a także bardziej aktywnych i innowacyjnych lokalnych przedsiębiorców prywatnych. Polityka publiczna musi z kolei zwracać większą uwagę na bezpośrednie zaspokojenie rosnących potrzeb społecznych ludności, zwłaszcza ubogich, o niskich dochodach, osób starszych i innych słabszych grup [Lim 2015].

Zakończenie

Celem opracowania była analiza możliwości zmiany ścieżek rozwojowych przez regiony słabo rozwinięte na bazie dotychczasowych doświadczeń z ostatnich lat. Zmiany ścieżek rozwojowych przez regiony słabo rozwinięte są rzadkie i są wynikiem raczej procesów ewolucyjnych niż wstrząsów (choć w tym przypadku wstąpienie do UE i uzyskanie pomocy funduszy jest ważnym czynnikiem sprzyjającym transformacji gospodarki). Przykład województwa warmińsko-mazurskiego i wejścia inwestora zagranicznego z branży meblarskiej pokazuje, że nie zawsze inwestycje zagraniczne przyczyniają się do wzrostu innowacyjności gospodarki, a co więcej sprowadzają istniejący podmiot do roli montera gotowych rozwiązań [Dziemianowicz 2017] (zob. też tekst W. Dziemianowicza i A. Laskowskiej pt. *Warmia i Mazury – innowacje wokół strategicznych zasobów naturalnych*). Można jednak wskazać przypadki pozytywne w tym zakresie, jak chociażby Dolina Lotnicza w województwie podkarpackim [A. Dąbrowska i J. Szlachta, 2017] (zob. też tekst A. Dąbrowskiej i J. Szlachty pt. *Na przekór statystykom – kluczowa rola miękkich czynników w zmianie ścieżki rozwoju Podkarpacia*).

Warunki zmiany ścieżek rozwojowych przez regiony słabo rozwinięte były przedmiotem badania delfickiego. Uczestnicy badania zgodzili się, że kluczowe są czynniki rynkowe związane z chłonnością rynku, na który region może wprowadzać swoje produkty i usługi, a także posiadanie wykształconej siły roboczej, która jednocześnie jest tania na tle innych regionów. Dzięki temu sfera produkcyjna regionu słabo rozwiniętego będzie charakteryzować się większą konkurencyjnością niż obecni na rynku gracze.

Kluczowym czynnikiem zmiany ścieżki rozwoju jest silne centrum regionu słabo rozwiniętego. Studia przypadku pokazują, że bez rozwiniętego obszaru metropolitalnego nie jest możliwa transformacja ścieżki rozwoju (przypadek województw warmińsko-mazurskiego, podlaskiego). Obszar ten stanowi centrum przedsiębiorczości i innowacyjności, tworzenia lub kumulacji nowej wiedzy, a także jest oknem na świat – tworzy możliwości nawiązywania kontaktów biznesowych w sposób globalny. Wcześniej jednak może stanowić popyt wewnętrzny pozwalający zbudować potencjał rozwojowy przedsiębiorstw.

Często w badaniach jako ewolucyjny proces pojawiała się restrukturyzacja dotychczasowej struktury gospodarki (bazującej na tradycyjnych przemysłach) na rzecz usług wiedzochłonnych. Żeby taka restrukturyzacja się udała, musi być przygotowane

odpowiednie podłoże do rozwoju nowych branż, które tworzą przede wszystkim wykształcone i elastyczne kadry. Nie bez znaczenia jest w tym przypadku dobrze prowadzona przez władze regionalne polityka gospodarcza (por. przykład Kraju Basków).

Spełnione muszą być również warunki brzegowe, takie jak dostępność i łączność (fizyczna i wirtualna) z większymi regionami, stanowiącymi ośrodki globalne, dobre warunki do życia i wysokiej jakości usługi publiczne. Nie wystarczy w tym zakresie silna metropolia, czego przykładem jest Cardiff w Walii.

Literatura

- Akhavan M., 2017, *Evolution of Hub Port-cities into Global Logistics Centres Lessons from the Two Cases of Dubai and Singapore*. „International Journal of Transport Economics” nr 44(1): 25-47, doi:10.19272/201706701002.
- Arthur W. B., 1988, *Self-Reinforcing Mechanisms in Economics*, [w:] *The Economy as an Evolving Complex System*, P. W. Anderson, K. J. Arrow, D. Pines (red.). Addison-Wesley, Reading, MA: 9-31.
- Arthur W. B., 1989, *Competing Technologies, Increasing Returns, and Lock-in by Historical Events*. „Economic Journal” nr 99(394): 116-131.
- Arthur W. B., 1994, *Increasing Returns and Path Dependence in the Economy*. University of Michigan Press, Ann Arbor, MI.
- Asheim B., Moodysson J., Tödtling F., 2011, *Constructing Regional Advantage: Towards State-of-the-art Regional Innovation System Policies in Europe?* „European Planning Studies” nr 19(7): 1133-1139, doi:10.1080/09654313.2011.573127.
- Boschma R., 2015, *Towards an Evolutionary Perspective on Regional Resilience*. „Regional Studies” nr 49(5): 733-751, doi:10.1080/00343404.2014.959481.
- Boschma R., Frenken K., 2011, *Technological Relatedness and Regional Branching*, [w:] *Beyond Territory: Dynamic Geographies of Knowledge Creation, Diffusion, and Innovation*, H. Bathelt, M. Feldman, D. F. Kogler (red.). Routledge, London: 64-81.
- Chia S. Y., 2015, *Globalization and Regionalization: Singapore's Trade and fdi*. „Singapore Economic Review” nr 60(3): 23, doi:10.1142/s0217590815500344.
- Dąbrowska A., Szlachta J., 2017, *The Role of Territorial Capital in Building the Competitive Advantages of Podkarpackie Voivodeship*. „Miscellanea Geographica – Regional Studies on Development”, t. 21, nr 2: 79-83, doi:10.1515/mgrsd-2017-0022.
- David P. A., 1985, *Clio and the Economics of QWERTY*. „American Economic Review” nr 75(2): 332-337.
- David P. A., 1988, *Path-dependence: Putting the Past into the Future of Economics*. (Wyd. 533), Institute for Mathematical Studies in the Social Sciences, Stanford University, Stanford, CA.
- David P. A., 1992, *Heroes, Herds and Hysteresis in Technological History*. „Industrial and Corporate Change” nr 1(1): 129-180, doi:10.1093/icc/1.1.129.
- David P. A., 1994, *Why Are Institutions the 'Carriers of History'? Path Dependence and the Evolution of Conventions, Organizations and Institutions*. „Structural Change and Economic Dynamics” nr 5: 205-220, doi:10.1016/0954-349X(94)90002-7.

- David P. A., 2007, *Path Dependence: a Foundational Concept for Historical Social Science*. „Cliometrica” nr 1(2): 91-114, doi:10.1007/s11698-006-0005-x.
- Dissart J. C., 2003, *Regional Economic Diversity and Regional Economic Stability: Research Results and Agenda*. „International Regional Science Review” nr 26(4): 423-446, doi:10.1177/0160017603259083.
- Dobusch L., Kapeller J., 2013, *Breaking New Paths Theory and Method in Path Dependence Research*. „Schmalenbach Business Review” nr 65(July): 288-311.
- Dziemianowicz W., 2017, *Staying on the Old Development Path, but ‘Smartly’ – a Case Study of Warmia and Masuria*. „Miscellanea Geographica – Regional Studies on Development”, t. 21, nr 2: 73-78, doi:10.1515/mgrsd-2017-0023.
- Grabher G., 1993, *The Weakness of Strong Ties: the Lock-in of Regional Development in the Ruhr Area*, [w:] *The Embedded Firm: On the Socioeconomics of Industrial Networks*, G. Grabher (red.). Routledge, London: 255-277.
- Hassink R., 2010, *Locked in Decline? On the Role of Regional Lock-in in Old Industrial Areas*, [w:] *The Handbook of Evolutionary Economic Geography*, R. Boschma, R. Martin (red.). Edward Elgar Publishing Ltd., Cheltenham: 450-470.
- Lim L. Y. C., 2015, *Fifty Years of Development in the Singapore Economy: An Introductory Review*. „Singapore Economic Review” nr 60(3): 13, doi:10.1142/s0217590815020026.
- Marshall A., 1890, *Principles of Economics*. (Wyd. 1). Macmillan and Co., London, New York.
- Martin R., 2010, *Roepke Lecture in Economic Geography – Rethinking Regional Path Dependence: Beyond Lock-in to Evolution*. „Economic Geography” nr 86(1): 1-27, doi:10.1111/j.1944-8287.2009.01056.x.
- Martin R., 2011, *Regional Economies as Path-Dependent Systems: Some Issues and Implications*, [w:] *Handbook of Regional Innovation and Growth*, P. Cooke, B. Asheim, R. Boschma, R. Martin, D. Schwartz, F. Todtling (red.). Edward Elgar, Cheltenham: 198-210.
- Martin R., 2012, *Regional Economic Resilience, Hysteresis and Recessionary Shocks*. „Journal of Economic Geography” nr 12(1): 1-32, doi:10.1093/jeg/lbr019.
- Martin R., Simmie J., 2008, *Path Dependence and Local Innovation Systems in City-regions*. „Innovation-Management Policy & Practice” nr 10(2-3): 183-196, doi:10.5172/impp.453.10.2-3.183.
- Martin R., Sunley P., 2003, *Deconstructing Clusters: Chaotic Concept or Policy Panacea?* „Journal of Economic Geography” nr 3(1): 5-35, doi:10.1093/jeg/3.1.5.
- Martin R., Sunley P., 2006, *Path Dependence and Regional Economic Evolution*. „Journal of Economic Geography” nr 6(4): 395-437, doi:10.1093/jeg/lbl012.
- Pendall R., Foster K. A., Cowell M., 2010, *Resilience and Regions: Building Understanding of the Metaphor*. „Cambridge Journal of Regions Economy and Society” nr 3(1): 71-84, doi:10.1093/cjres/rsp028.
- Pylak K., 2015, *Changing Innovation Process Models: a Chance to Break out of Path Dependency for Less Developed Regions*. „Regional Studies, Regional Science” nr 2(1): 46-72, doi:10.1080/21681376.2014.979433.
- Pylak K., Majerek D., 2014, *Why Should Support for Innovative Processes Differ Regionally? Are Less Developed Regions so Different?*, [w:] *8th International Days of Statistics and Economics*, T. P. T. Löster, (red.). *Conference Proceedings*. Libuše Macáková, ME-LANDRIUM, Prague: 1254-1264.

- Simmie J., Martin R., 2010, *The Economic Resilience of Regions: towards an Evolutionary Approach*. „Cambridge Journal of Regions Economy and Society” nr 3(1): 27-43, doi:10.1093/cjres/rsp029.
- Sydow J. R., Schreyögg G., Koch J., 2009, *Organizational Path Dependence: Opening the Black Box*. „Academy of Management Review” nr 34(4): 689-709.
- Tan S., Yu-Hung A. L., 2016, *Economic Repercussions of Extreme Events for an Island Nation: Case of Singapore*. „Singapore Economic Review” nr 61(1): 19, doi:10.1142/S0217590816400117.